

Imre Samu: A burgenlandi magyar nyelvjárás

Imre Samu életrajza

(Felsőőr, 1917. október 31. – Budapest, 1990. november 6.)

állami díjas nyelvész, nyelvjáráskutató, a nyelvtudományok kandidátusa (1956), majd doktora (1969)

- Középiskolába a Pápai Református Gimnáziumba járt
- debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar–latin szakát végezte 1937–1942 között
- Bölcsészdoktori oklevelét 1941-ben szerezte meg a kolozsvári egyetemen
- kolozsvári református kollégiumban óraadó tanár
- bevonult a hadseregbe, a második világháború keleti frontján harcolt.
1945 januárjában szovjet hadifogságba esett, és csak 1948 augusztusában tért haza Magyarországra.
- 1951-ben tudományos munkatárs az MTA Nyelvtudományi Intézetében.
1952-től az intézmény tudományos titkára, majd osztályvezetője,
1970-től igazgatóhelyettese, 1987-től haláláig pedig ügyvezető igazgatója volt.

Munkássága:

Életművének középpontjában a magyar nyelvjárásokkal kapcsolatos kutatásai álltak. Már egyetemista korában végzett tájnyelvi – főleg a helynévanyagra és a szókincsre vonatkozó – gyűjtéseket a Felsőőrben, illetve Debrecen és Kolozsvár környékén egyaránt.

Tiszteletére és emlékezetére az ő nevét vette fel a szülővárosában, a burgenlandi Felsőőrben 2007-ben megalakult regionális nyelvészeti tudományos műhely, az Imre Samu Nyelvi Intézet (*Imre Samu Sprachkompetenzzentrum*).

Imre Samu legjelentősebb munkái:

- *Felsőőr helynevei*, Debrecen, 1940.
- *A felsőőri földművelés*, Debrecen, 1941.
- *Az é hangok állapota a felsőőri nép nyelvében*, Kolozsvár, 1942.
- *A kolozsvári fazekasság műszókincse*, Kolozsvár, 1942.
- *Német kölcsönszók a felsőőri magyarság nyelvében*, Kolozsvár, 1943.
- *Szabács viadala hitelességének kérdéséhez*, Budapest, 1956
- *A Szabács viadala*, Budapest, 1958.
- *A magyar huszita helyesírás néhány kérdése*, Budapest, 1964.
- *A magyar nyelvjárások atlasza*, I–IV. köt., Budapest, 1968–1978 (szerk. Deme László)
- *A felsőőri nyelvjárás*, Budapest, 1971.
- *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Budapest, 1971.
- *Felsőőri tájszótár*, Budapest, 1973.
- *Nyelvjárásaink ma*, Budapest, 1973.
- *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*, Budapest, 1975 (szerk. Deme Lászlóval).
- *Mutató a magyar nyelvjárások atlasza I–VI. kötetéhez*, Budapest, 1980 (szerk. Balogh Lajos és Deme László).
- *Nyelvjárasi szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvatlasz anyaga alapján*, Budapest, 1987 (akadémiai székfoglaló).

Burgenlandi magyar szórványok (Imre Samu 1973)

Magyar népcsoportokat Ausztriában csupán Burgenlandban találunk. A magát magyar nemzetiségűnek valló lakosság száma már az Ausztriához való csatolás idején is szerény volt, azóta pedig fokozatosan csökken.

Ez a kis lélekszámú magyarság két tömbre oszlik. Az egyik a volt Vas megyei területre esik: Felsőőr környéke, Szombathelytől kb. 30 km-re nyugatra.

A másik a volt Sopron megyei rész: Felsőpulya vidéke, Kőszegtől kb. 15-20 km-re északra. A kettő közül a Felsőőr környéki jelentősebb.

Ezt a népcsoportot 3 község alkotja: Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart), Órisziget (Siget in der Wart)

A Burgenlandban 5 nyelvi variáció alakult ki ahhoz, hogy az itt élő magyarok megértessék magukat.

1. Deutsche Hochsprache
2. Lokales Deutsch
3. Ungarisch mit deutschen Elementen
4. Lokales Ungarisch
5. Ungarische Hochsprache

A kétnyelvű lakosok minden tagja beszéli a középső három kategóriát.

A burgenlandi nyelvjárás jellegzetességei

Elemzési szempontok:

1. hangtani (mgh., msh.)
2. alaktani
3. Mondattani
4. Szövegtani szempontból

I. Hangtan

Magánhangzók:

A kiejtésben a következő jelenségek figyelhetők meg:

1. A hosszú mgh-k helyett általában diphtongokat használnak.
Ó, ò, é > uo, üö, ië jó-juo, Ôsz-ÜÖSZ
2. Az „a” helyett oa, ua
Asztal-asztoa (az „l” nem hallható)
3. Az „ú, û, í” helyett u, ü, i
Hús-hus, víz-viz
4. Az „a” és „o” hangok gyakran felcserélődnek
Most-mast, kakas-kokas
5. A mutatónévmások „e” hangja elé egy „j” kerül
Ez-jez, ekkor-jekkor

6. Az é hangok állapota a felsőőri nép nyelvében:

Nyelvtörténeti kutatások alapján bebizonyosodott, hogy nem kétféle é-hang volt a régi magyar nyelvben, egy zártabb és egy nyíltabb, hanem a mai magyar hosszú é kétféle eredetű. Szék, kés, vitéz, tér (Húzásos é, mely soha nem változik húzatlaná, és nem cserélődik fel í-formával)

Sziép-szíp, békesség-biékekesség (néhol ié-t, néhol í-t mondanak)

A felsőőri nyelvjárásban különböző hangokat találunk a köznyelvi é helyén:

1. e (é helyén ma e hangot találunk) ehés, eszrevész
2. é>ié (Bécs-Biécs, példa-piélda)
3. é>i (béke-bike, fék-fík)
4. é>i (beszéd-beszid, árnyék-árnyik)
5. é A köznyelvi é hangot csak igen kevés szóban találhatjuk meg, ezeknek nagy többsége német kölcsönszó. Bédér-zivatar, békni-hosszúkás kenyér, prézli-zsemlemorzsza)

Mássalhangzók

A mássalhangzók vizsgálatánál nem vizsgál sorba minden fonémát, mivel nincsenek olyan jellegű gyakoriságbeli különbségek, mint a magánhangzóknál.

Mássalhangzó-megfelelések

1. Köznyelv: Gy, ty Nyelvjárás (dzs, cs)

A gy, ty fonéma a nyelvjárás hangrendszeréből hiányzott, a dzs, cs fonéma gyakorisága jóval nagyobb volt, mint a köznyelvben.

Gyalog-dzsalog, gyerek-dzserék

Bátyám-bácsám, kútjuk-kuccsok

Az utóbbi időben a köznyelv, rádió, tv hatására a gy, ty használata terjed,. Ennek következtében a nyelvtudat gyakran megzavarodik, s a két fonéma gyakran helytelenül felcserélődik.

Macska-matyka, vacsoracsillag-vatyoratyillag, Bécsből-Bégyből

2. Kny :Msh+j Nyj:(msh+dzs,cs)

Zöngés msh után dzs-t borjú-bordzsú

Zöngétlen msh. után cs-t találunk apja-apcsa

3. Kny: j, ly, l+j Nyj:l,ll

Király-királ, ilyen-illen

4. Kny: v nyj: j,l

A köznyelvi v-tővű szavak v-je helyén 2 mgh között a nyelvjárásban gyakran j keletkezik.

Szövök-szöjök, hívom-hijom, füvet-fűjjet

5. Kny: v Nyj:b

Főképp német jövevényszavakban jelentkezik.

Szarvas-szarbas, cipőmáz-subiksz

6. Kny:n Nyj:ny

Kny:ny Nyj:n

Fon-fony, bánik-bányik, orgona-orgonya

Erszény-ercin, cigány-cigán

7. Kny.b Nyj:p

A b zöngétlenülése szó elején

Brancs-práncs, pénztárca- puggyállaris

Egyéb msh-s jelenségek:

1. A hasonulás

Azok a msh-k, amelyek csupán a zöngésség szerint különböznek egymástól b-p, d-t,g-k,dz-c,dzs-cs,z-sz,zs-s,v-f) hátra ható irányban hasonulnak az utánuk következő msh-hoz.

Dobtám-Doptám, váktám, kizsdzserék, csuv banya

Nem ritka mondatfonetikai helyzetben a dzs-gy teljes hasonulása az utána következő msh-hoz.

Nadzs lány-nal lány, nasz számár, ěf firfi

2. Összeolvadás:

T+sz=cc lácc, gy+sz=cc hacc

D+sz =cc tucc,gy+s=ccs naccság

A t+j, d+j összeolvadás azonban ccs, ddzs

kútjuk-kuccsok, látja-láccsa, kardja-kardzsa

3. Kiesés

Három msh találkozásakor a közbülső t,d gyakran kiesik.

Kerbe-kertbe, níz mēg, rōncsinálás- rendcsinálás

4. Nyúlás

Msh nyúlása 2 mgh között bocci, báccsi

-s képző megnyúlása melléknevekben 2 mgh között bűdösset, pirossat

Szóvégi k nyúlása bakk, homokk

II. Alaktan

1. A névszótövek

A mgh-ra végződő tövek:

Msh-ra végződő tövek

Vegyes tövek

2. Névszóragok:

a.) A „-hoz, hez, höz” egyalakú „ho”

Fához-fáho, tűzhöz-tűszho

b.) a köznyelvi „-val, -vel” ragnak csak a magas hangrendű alakja él, ez azonban 2 változatban.

Mgh. után „-vie, -vée hamuval-hamuvée

Msh. után –je kalapáccsal-kalapáncsje

c.) -nál, -nél ragnak csak a mély hangrendű formája használatos „ná” alakban
ajtónál-ajtuoná, ennél-jenná

d.) -ban, -ben helyett –ba, -be használatos

e.) a „-ból, -ből, -ról, -ről, -tól, -től” ragok a nyelvjárásban is 2 alakúak, de „-bu, -bü, -ru, -rü, -tu, -tü” formában.

Házból-házbu, füről-fűrű, mától-mátu

f.) az –ért rag „-iër” alakú sörért-söriër, fáért-fájiër

g.) az „-nként” rag –nkind alakú hetenként-hetenkind

h.) –t, -tt helyhatározórag nem használatos Alsóörött-Ajsuoüörbe, Felsőörött-Füsüörbe

3. A birtokos személyragozás

A T/1-es személyű –unk, –ünk rag helyett –ank, -enk

Szamarunk-szamarank

E/3-as alaktól eltekintve eltér a köznyelvi formától. (-iëk képző)

Lúdjaím, lúdjaid....

Ludamiëk, ludadiëk, luddzsaji, ludankiëk, ludatokiëk, ludzsdzsokiëk

4. Az igerövek

a.) j-töví igerök:

Ezek a köznyelvben v-s tövíek, a nyelvjárásban rövid mgh+j áll

Lő-lőjök, sző-szöj

b.) rendhagyó tövek: megy-megyek-mëdzs-mënëk, van-vagyok-vadzsok,
vagyunk-vannunk, vagytok-vattok

5. az igeragok

a.) kijelentő mód, jelen idő T/1 rag „unk, ünk” helyett „nunk, nünk” írunk- írunk,
kërünk-kírunk

b.) felszólító mód, tárgyas ragozás T/1 –ben dzs és cs hangzik
idzsok, türdzsök, hincsek

c.) gyakran megnyúlik a –nak, -nek „n”-je állnak-állannak, hallannak

6. Igeképzők
 - a.) –dos,-des,-dös helyén doz, döz fogdos-fogdoz, köpdös-köbdöz, lökdös-lögdöz
 - b.)gyakori a –gat, -get képző használata ropogat, szakoga-szétnyomkod, böcöget-bólogat,fücsöget-fütyül
 - c.) az egyik legproduktívabb igeképző „l”
ínékül, smiérül (zsíroz), strájdul (veszekedik)
7. névszóképzők:
 - a.) kicsinyítő képzők szerény használata bürke.szalonnabőr, dzsürke-kenyér csücske

III.Mondattan:

- a.) –nak, -nek rag használata szélesebb körű, mint a köznyelvben
benek-befelé, fének-felfele,hazának-hazafele
- b.) Az időpont megjelölésére vonatkozó szerkezetek
Fiël lëssz ötre. Háromfërtá tíz
- c.) Főnévi in. mellett ragtalan tárgy használat
Buzakaszányi, borsuoüetnyi vuotunk.
- d.)És kötőszó helyett még, osztá
- e.)Jellemző a teljesen tartalmatlan udzsis szó gyakori használata
Maj ëccër udzsis jemennünk hozzátok mink is.
- f.) Német nyelv hatása néhány klisészerű kifejezésben
Mit kapsz?- Mit kérsz? (Was kriegst?)
Nëm tész sëmmit. (Nem bánt a kutya)
- g.) Az „aki” névmás nemcsak személyre, hanem tárgyra is vonatkozhat.
Osztán a liány fokta uaszt e kenyüöt, ekit ez annya adot neki.
- h.) Az alany és állítmány kongruenciája nem mindig érvényesül.
Kiët-három szomszid jemëntek.
- i.)Néhány szóban feleslegesen használják a hangsúlyt, vagy éppen elhagyják azt.
„*Hát nem igen jól tudnak magyarul, valakinek van valamilyen **hátére**...*“

„...akkor a polgáriba kerültem itten Felsőörbe, akkor aztán volt német, de **nehez** volt megtanulni a német nyelvet.“

- j.) A magyarban nem létező szenvedő szerkezet felhasználása

„szükség volt neki megtanulni.“ „be lett vezetve...”

- k.)Csak Oberwart és Unterwart környékén használatos dialektusszavak

„**batri: elemlámpa, cimet: fahéj, früstük: reggeli, kvint: csavarmenet, puruszli : mellény, sifli : mézeskalács, szákli : vászonzacskó, tőkelli : gyermektakaró.**” (Imre Samu, 1971. S. 85.)

IV. Szövegtan (A felsőőri nyelvjárás 1971)

V. Német kölcsönszók a felsőőri magyarság nyelvében (Imre Samu, 1943. Kolozsvár)

A felsőőri magyarság érintkezése a környező németiséggel több évszázados kapcsolatra nyúlik vissza.

„A felsőőri magyarság nyelvében a német kölcsönszók száma olyan ijesztően magas, hogy szinte már túl van azon a határon, amit egy nyelvtisztaságának, sőt életének veszélyeztetése nélkül elbírhathat.” /Imre Samu/

A német kifejezések használata már olyan mértékű, hogy egy magyar beszélgetést, a német nyelv ismerete nélkül már nem lehet megérteni. Ennek ellenére a beszédet magyarnak tekintik.

Pl.: „Megyek a standesamtra, ausstellötetem a geburtsurkundémat, mert a bezirkshauptmannschafton reisepasst akarok beantragolni.”

Ich gehe aufs Standesamt, lasse meine Geburtsurkunde ausstellen, weil ich in der Bezirkshauptmannschaft den Reisepass beantragen will.

Pulay Gyula: Gedichte (Übersetzung: Gerhard Baumgartner)

Szabad (man darf)
Tudok spréchn dáits

Imre Samu: A felsőőri földművelés (Debrecen, 1941)

Ebben a munkában az egyik legnagyobb foglalkozási ágnak, a földművelésnek a munkamenetét, szókinsét találhatjuk.

A környező német nyelv a szókinsnek erre a rétegére hatott legkevésbé, mivel a felsőőri nép a földművelés terén elég maradi volt.

Imre Samu egy teljes év munkamenetét ismerteti munkájában, a tarlósántástól kezdve a betakarításig. Munkájában megismerkedhetünk a különféle gazdasági eszközökkel is.